

Смерічевська С.В.доктор економічних наук, професор,
професор кафедри логістики

Національного авіаційного університету, м. Київ

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

У статті систематизовано та проаналізовано теорії та парадигми регіонального розвитку та визначено можливості оптимального розвитку національної економіки в умовах глобалізації, адже функціонування ринкової системи супроводжується кризовими явищами і вимагає глибокого наукового вивчення сучасної економічної теорії і практики виходу з кризи із застосуванням новітніх концепцій економічного розвитку. Проведено дослідження процесу формування і розвитку теорії економічного простору, розглянуто основні наукові школи і погляди провідних науковців на проблему просторового розвитку, здійснено оцінку внеску кожного з них в удосконалення процесів моделювання економічного простору й оформлення теорії економічного простору. Доведено, що відсутність єдиного підходу до основ теорії економічного простору не дозволяє приступити до розв'язку низки практичних проблем системного формування єдиного економічного простору країни і такі проблеми ставлять безліч питань прикладного характеру, на які економічна теорія не завжди може дати однозначну відповідь. Отримані результати дали можливість визначити необхідні методологічні основи удосконалення регіонального розвитку, зробити акцент на найбільш впливових напрямках в теорії розвитку національної економіки, обґрунтувати концептуалізацію оптимальної моделі розвитку національної економіки в умовах глобалізації.

Ключові слова: економічний простір, просторовий розвиток, моделі розміщення, локалізація, штандортні теорії, кластери, геополітика.

В статье проанализированы и систематизированы различные теории и парадигмы регионального развития и определены возможности оптимального развития национальной экономики в условиях глобализации, когда функционирование рыночной системы сопровождается кризисными явлениями и требует глубокого научного изучения современной экономической теории и практики выхода из кризиса с применением новейших концепций экономического развития. Проведено исследование процесса формирования и развития теории экономического пространства, рассмотрены основные научные школы и взгляды ведущих ученых на проблему пространственного развития, осуществлена оценка вклада каждого из них в совершенствование процессов моделирования экономического пространства и оформления теории экономического пространства. Доказано, что отсутствие единого подхода к основам теории экономического пространства не позволяет приступить к решению ряда практических проблем системного формирования единого экономического пространства страны и, как результат, возникает множество вопросов прикладного характера, на которые экономическая теория не всегда может дать однозначный ответ. Полученные результаты позволили определить необходимые методологические основы совершенствования регионального развития, сделать акцент на наиболее влиятельных направлениях в теории развития национальной экономики, обосновать концептуализацию оптимальной модели развития национальной экономики в условиях глобализации.

Ключевые слова: экономическое пространство, пространственное развитие, модели размещения, локализация, штандортни теории, кластери, геополитика.

Постановка проблеми. Причина, по якій одні країни завжди йдуть попереду, а інші вічно відстають, полягає, перш за все, в мотивації. Крім того, для швидкого розвитку країни в певний час і певному місці потрібна концентрація природних ресурсів, людського капіталу та управлінського потенціалу. Сучасні економічні процеси, що відбуваються в Україні і світі, вимагають ефективної гнучкої державної політики, спроможної забезпечити оперативність процесам інтеграції у світовий економічний простір та усунути негативні впливи на динаміку розвитку національної економіки в результаті

її реформування та запровадити принципово нові підходи до вирішення проблем розвитку економічних процесів в умовах глобалізації. Новий погляд на цю проблему може дати теорія економічного простору, що на сьогодні доволі детально представлена в дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Особливої уваги заслуговує регіональна складова як елемент цілісної системи зі своїми особливостями, виконуваними функціями і впливами на результуючий вектор розвитку єдиного економічного простору країни. Досліджуючи результати наукових розробок вітчиз-

няних і зарубіжних вчених, необхідно відзначити, що наявні теоретичні положення, а також методологія формування поляризованого простору в національній економіці на сучасному етапі не враховують особливостей розвитку структури економіки регіонів та низьку якість їхнього економічного розвитку. Актуальність, дискусійність і нерозробленість теоретико-методологічних положень поляризованого розвитку території, їх висока практична значущість для розвитку економіки в умовах глобалізації зумовили вибір теми даного дослідження, так як теорія економічного простору, вивчення її зародження і процесу розвитку дає новий ракурс для осмислення трансформацій, що відбуваються в країні та світі, а постановка питання про формування поляризованого простору в національній економіці взагалі є малодослідженою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання розвитку теорії економічного простору розглядаються, зокрема, в роботах О. А. Біякова, М. П. Бутка, В. М. Василенка, О. В. Горчакової, О. Г. Гранберга, Б. М. Данилишина, Д. В. Клинового, І. О. Кучіна, Т. В. Пепа, В. В. Радаєва, Ф. М. Рянського, М. І. Фашевського, Л. Г. Чернюк О. В. Мініна та інших, що свідчить про наявність спроб удосконалення основних положень теорії економічного простору, їхньої деталізації, виділення окремих наукових підходів.

Мета статті полягає в дослідженні імперативів ефективного розвитку локально-просторової системи з врахуванням її ресурсного потенціалу, визначення можливих шляхів його реалізації в цілях розвитку регіонального економічного простору і забезпечення стратегічних орієнтирів і цілей соціально-економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Слід зазначити, що в світлі загострення інтересу науковців до проблем моделювання економічного простору і просторового розвитку країн та регіонів, існуючі теоретичні напрацювання бачаться нами як недостатньо систематизовані, що унеможливує остаточне формування цілісної теорії. Першим кроком у цьому напрямку має бути глибоке наукове дослідження історії виникнення та подальшого розвитку методологічних засад просторової організації національної економіки в умовах глобалізації. Розвиток і зміцнення єдиного економічного простору роблять актуальною проблему розробки просторових характеристик для національної економіки на основі ознак, систематизація яких дозволяє виділити окрему їх групу, що має низьку якість економічного простору в зв'язку з просторістю території і

слабкою економічною освоєністю важкодоступних і малонаселених територій, які мають значний ресурсний та виробничий потенціал, а підвищення ефективності їх розвитку має стратегічне значення для національної економіки.

Основним завданням даної праці є дослідити генезу теорії економічного простору та застосувати методологію поляризованого простору до виділених специфічних рис сучасного етапу трансформацій економічного простору, використовуючи діалектичний метод пізнання, системний підхід, фундаментальні положення економічної теорії та методологію поляризованого простору.

У світовій економічній практиці досить широко використовується досвід формування просторових полюсів економічного зростання, що дозволяє більш ефективно використовувати ресурсну базу регіонів, забезпечувати реальне зростання інноваційної продукції і т. д. В Україні, вирішення питань, пов'язаних з поляризацією розвитку економіки, знаходиться на стадії розробки пропозицій в стратегічні державні документи. Й. Тюнен почав аналізувати простір як економічне явище і був першим, хто використав для дослідження цього явища просторові методи аналізу. Відомий історик економічної думки М. Блауг вважає Й. Тюнена «батьком економічної теорії використання простору» [1-3]. О.Є. Бавико узагальнив поширену думку стосовно того, що дослідження економічного простору є сучасним етапом розвитку просторової економіки, теоретичні підвалини якої були закладені у роботах, присвячених визначенню закономірностей територіального розміщення виробництва [4]. В теорії розміщення виробництва економіка вперше почала розглядатися не як «точкова», а як «просторова» категорія. В узагальненому вигляді перша цілісна класична теорія розміщення промислового виробництва була розроблена німецьким економістом і соціологом А. Вебером (1868-1958) і представлена в його роботах «Про штандорти в індустрії» і «Теорія розміщення промисловості» (1909) [5]. В них ідеться про критерій оптимального розміщення, що полягає в мінімізації сумарних витрат виробництва і збуту. А. Льош розширив предмет теорії розміщення, перейшовши від мікрорівня до проблеми формування економічних регіонів, розробив принципові основи просторової економічної рівноваги. Регіональний економічний простір розглядається ним як ринок з кордонами, зумовленими міжрегіональною конкуренцією [6; 7]. Теорія економічного простору в наукових роботах У. Айзарда [8] одержує новий, об'ємний вимір, де автор у своїх численних працях адаптує методи макроеконо-

міки до дослідження регіонів і міжрегіональних зв'язків, розробляє моделі просторової рівноваги та формування промислового комплексу, досліджує конфлікти в регіональних системах і просувається багатьма іншими науковими напрямками. Мета його аналізу – виявлення просторових взаємозв'язків не лише між окремими особами та їх діяльністю, а й між людьми та географічним середовищем. Теорія «дифузії нововведень» Т. Хегерстранда є науковою спробою довести неминучість притаманних ринковій економіці територіальних диспропорцій, які виникають унаслідок дії закону нерівномірності економічного розвитку. Застосування теорії поширення нововведень Т. Хегерстранда дає можливість просторового аналізу процесів політичних і соціально-економічних змін у країні або конкретному регіоні, абсолютно нового погляду на процеси урбанізації та міграції населення, міжнаціональні конфлікти, проблеми кордонів та прикордонних територій [7]. Представник британської школи Х. Річардсон запропонував модель генеруючого розвитку, згідно з якою основним стимулом розвитку економіки держави є економічне зростання та співпраця регіонів. Основним чинником, що сприяє поглибленню відмінностей у рівнях економічного розвитку різних регіонів, дослідник вважав привабливість для розміщення нових підприємств великих міських агломерацій, де можна отримати економію на виробничих та трансакційних витратах.

Конкурентні переваги економічно слабо-розвинених регіонів (передусім, дешева праця), згідно з Г. Мюрдалем, виявляються недостатніми для компенсації цих агломераційних переваг. Отже, Г. Мюрдаль вважав, що «безперервне зростання в одному регіоні відбувається за рахунок інших регіонів», і лише за умови успішного державного та регіонального управління можливим є зближення рівнів розвитку регіонів держави [9]. Використання теорії кумулятивної причинності дозволяє зробити висновок, що процеси погіршення економічного розвитку регіону є кумулятивним ефектом невдалого господарювання суб'єктів регіональних органів влади і, як наслідок, бідності населення, соціальної нерівності, дискримінації, перетікання діяльності суб'єктів господарювання з легальних сфер діяльності в нелегальні або в інші регіони. На думку Г. Мюрдаля, інституційні фактори відіграють вагоме значення у формуванні ефективного ринкового середовища регіону, стимулюючи тим самим економічний саморозвиток суб'єктів господарювання.

А. Хіршман доходить висновку, що просторове зростання економіки в країні відбувається нерівномірно, в результаті чого рівні економіч-

ного розвитку територій тільки зближуються, але не вирівнюються [10].

Значний внесок у теорію економічного простору здійснив Е. Гувер. Він приділяв увагу оптимальному розміщенню приватних підприємств і їх впливу на економіку проблемних регіонів, що стимулює зростання виробництва та покращує структуру господарства. Роботи Е. Гувера присвячені дослідженню проблем концентрації економічного простору навколо великих міст. Згідно з Е. Гувером, економічний простір навколо великих промислових і фінансових центрів деформується і набуває особливих властивостей, які сприяють економічному зростанню в регіоні [11].

На фоні інтенсивного розвитку західних концепцій не можна не зазначити внесок радянських науковців у теорію економічного простору. Роботи радянської школи вирішували завдання підвищення економічної ефективності суспільного виробництва не тільки за рахунок мобілізації резервів промислового потенціалу, а й використання прогресивних форм територіального розміщення виробництва. Була усвідомлена виняткова значущість виробничого принципу під час формування територіальної структури держави, створенні схеми адміністративного та економічного поділу країни. У теоретичних витоків цих процесів стояли видатні російські вчені М. М. Баранський, М. М. Некрасов, А. Ю. Пробст, М. М. Колосовський, Ю. Г. Саушкін та ін.

Особлива заслуга в формуванні територіальних виробничих комплексів (ТБК) належить М. М. Колосовському. В основу теорії ТБК ним покладено технологію енерговиробничих циклів, кожен з яких являє собою типову, стійку сукупність виробничих процесів, що виникають взаємообумовлено навколо основного процесу для цього виду енергії і сировини [12]. Метод енерговиробничих циклів став основним для економіко-географічної характеристики районів і дав змогу чіткіше з'ясувати структуру господарства та виробничі зв'язки всередині районів.

Ю. Г. Саушкін також розглядав енерговиробничі цикли як матеріально-технічну основу районних територіально-виробничих комплексів. У процесі дослідження за допомогою цього методу він виділяє конкретні системи поєднання виробничих процесів окремих регіонів, аналізує їхню структуру і зв'язки, що становить особливу цінність для територіального планування [13].

Відмінність радянської економічної школи РПС полягала у вирішенні завдань розміщення з точки зору мінімізації сукупних витрат на протидію західних, що особливу увагу приді-

ляли впливу ринку на розміщення. Крім того, основний об'єкт дослідження вчених західної школи – окреме підприємство, кардинальним же напрямком розвитку радянської школи було вивчення закономірностей розміщення продуктивних сил країни як єдиного комплексу, націленого на вирішення народногосподарських завдань. Такий підхід здійснив величезний вплив на просторовий розвиток країни, що до теперішнього часу визначає систему розміщення виробництва і розселення в державах колишнього СРСР [14].

Проблемам геопросторового розвитку присвятили праці такі науковці, як Е. Б. Алаєв, В. Б. Сочава, О. Г. Топчієв, Б. С. Хорєв, П. Хагет та ін.

Наукові праці, пов'язані з теорією економічного простору свідчать про те, що до теперішнього часу склалося декілька напрямів розвитку методологічних аспектів цієї теорії. Однак поки що не вироблені єдині концептуальні основи, які б дали змогу інтегрувати вже розроблені елементи теорії економічного простору в цілісну логічну систему.

Доповнюючи і розвиваючи наявні наукові розробки в частині ефективності розвитку регіону і з огляду на те, що економічним простором є лише економічно організована територія, необхідно відзначити факт нерівномірного розосередження продуктивних сил всередині регіону, який визначив низьку ефективність територіальної організації, і обґрунтував необхідність введення поняття «розріджений економічний простір». В ході дослідження виділено основні ознаки розрідженого економічного простору: низька щільність насичення економічного простору інвестиціями, об'єктами виробничої і соціальної інфраструктури, сучасними комунікаціями, робочою силою і т. д. і зазначено, що в ряді випадків дані параметри мають надзвичайно низькі значення і не дозволяють економіці регіону розвиватися ефективно.

Розріджений економічний простір – це територія, організована в економічних відносинах таким чином, що в ній мають місце великі неосвоєні території простору, вогнищевий тип розвитку промислового комплексу, відсутня економічно ефективна концентрація виробництва, викликана надзвичайно низькою щільністю населення, і елементи виробничої і соціальної інфраструктури, необхідні для формування поляризованого простору в економіці регіону [15]. Тому пропонується досліджувати економічний стан в регіонах за основними характеристиками розрідженості економічного простору. Стратегія активного міжрегіонального гео економічного розвитку включає широкий спектр організаційних заходів різного рівня

і порядку. Гео економічна основа об'єднання територій полягає у виборі оптимальної моделі їх господарського розвитку, яка враховувала б величезні простори з великою розрідженістю культурних урбанізованих центрів, значною протяжністю комунікацій, високим ступенем інфраструктурних витрат, уповільненими ринковими операціями.

В сучасних умовах назріла необхідність створення економічних округів, що, може стати тим дієвим організаційним механізмом, який дозволить на системній і комплексній основі сформувати нові високоефективні міжрегіональні господарські об'єднання. Методичною основою формування економічних округів повинні виступати спеціально структуровані регіон-системи, що дозволяють визначити і реалізовувати міжрегіональні та міжнародні стратегії розвитку територій. Головна мета створення і функціонування таких регіон-систем полягає в існуючому зростанні капіталізації господарства регіонів, тобто в збільшенні стратегічного капіталу. На першому етапі організації міжрегіональних економічних округів могли б здійснюватися такі заходи:

- виявлення зацікавленості конкретних регіонів в господарському об'єднанні з урахуванням географічних і галузевих особливостей їх розвитку;
- виділення пріоритетних пакетів інвестиційних проектів і програм;
- розробка програми сприяння взаємодії державних органів і приватного бізнесу;
- впровадження необхідних фінансових інструментів для міжрегіонального розвитку;
- вироблення загальної технічної політики;
- уніфікація зовнішньоекономічних процедур;
- інформатизація бізнес-процесів;
- підготовка управлінських і професійних кадрів.

Ця господарська координація і кооперація в результаті посилить інвестиційну привабливість регіонів, в тому числі і для іноземних інвестицій, дозволить сконцентрувати внутрішні резерви і власні засоби для їх раціонального використання та реалізації найбільш перспективних інноваційних проектів, оптимізувати використання як природного і ресурсної бази регіону, так і виробничого потенціалу, включаючи трудові ресурси, створити ефективну інженерну інфраструктуру і т.д. Спільне використання матеріальних, фінансових і трудових ресурсів дозволить, концентруючи їх на пріоритетних напрямках, оперативно впливати на ефективність розвитку господарства і зниження рівня омертвіння регіональних капіталів. Активна господарська інтеграція регіонів дозволить не тільки об'єднати зусилля для успішного вирі-

шення цілого ряду міжрегіональних проблем соціального та промислово-торгового розвитку територій країни, а й підняти на новий щабель зовнішньоекономічне співробітництво з прилеглими країнами.

Господарське об'єднання і активізація зовнішніх та внутрішніх зв'язків регіонів ведуть до формування великих міжрегіональних господарських центрів всередині локального гео-економічного національного простору.

Подальше розширення зовнішньоекономічних і міжрегіональних зв'язків, потрапляє в сферу тяжіння економічних округів, веде до утворення макрорегіонів, а поширення впливу їх економічних інфраструктур – до полірегіонального розвитку національної економіки, орієнтованої на міжнародне економічне співробітництво країни [16]. Концептуально така зміна означає виявлення реального просторового каркаса розвитку країни, включаючи вузли випереджаючого зростання і зв'язку між ними, в глобальному економічному контексті; планування напрямів випереджаючого розвитку цих вузлів і зв'язків; розробку і здійснення проектів такого випереджаючого розвитку, здатних залучити в свою орбіту і депресивні території. У загальному вигляді це може бути описано як розробка єдиної схеми просторового розвитку країни в поєднанні з інструментами бізнес-активності, множення соціального капіталу та централізованого державного втручання в стихійний процес реструктурування простору. Зміна парадигми просторового розвитку передбачає перш за все коригування понятійного апарату: «просторовий розвиток»

замість «територіальне планування», «єдина схема просторового розвитку» замість «єдина схема територіального планування».

Висновки. Виявлення проблем і протиріч у соціально-економічному розвитку національної економіки з низькою якістю економічного простору в умовах існуючої парадигми просторового розвитку зумовлює необхідність проведення в регіонах даного типу просторових трансформацій у сфері економіки та визначає актуальність і значимість залучення нетрадиційних можливостей формування поляризованого простору, а критерієм ефективності цих трансформацій повинно стати забезпечення оптимального використання наявних ресурсів з максимально можливими темпами економічного зростання. Проведені в країні організаційно-економічні перетворення господарства і посилення ролі та самостійності регіонів у всіх сферах життя дозволять в перспективі провести необхідне реформування і реструктуризацію господарства і вивести економіку більшості економічних суб'єктів на рівень саморозвитку, самодостатності і самозабезпеченості, але для цього необхідна зміна існуючої нормативно-правової бази господарювання економічних суб'єктів.

Подальші дослідження будуть спрямовані на розроблення поляризованого простору, адаптованого до сучасних реалій України, включно з типізацією полюсів розвитку за основними чинниками та механізмами формування, їх ролі у процесах територіальної організації суспільства та на розробку об'єктної моделі інноваційного розвитку національної економіки в умовах глобалізації.

Список використаних джерел:

1. Блауг М. 100 великих економістів до Кейнса / М. Блауг. – М. : Экономическая школа, 2005. 704 с.
2. Пепа Т. В. Регіональна динаміка і трансформація економічного простору України / Т. В. Пепа. – Черкаси : Брама-Україна, 2006. 440 с.
3. Пепа Т. В. Територіальна структуризація економічного простору та оптимізація його розбудови / Т. В. Пепа // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. – Рівне, 2009. № 1. С. 250-258.
4. Бавико О. Є. Концептуальні підходи до визначення дефініції регіонального економічного простору / О. Є. Бавико // Ефективна економіка. 2012. № 4. URL: <http://www.economy. nauka.com.ua>.
5. Вебер А. О теории размещении промышленности. Т. 1. Чистая теория размещения / А. Вебер. – М., 1909.
6. Бияков О. А. Теория экономического пространства: методологический и региональный аспекты / О. А. Бияков. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 2004. 151 с.
7. Мініна О.В. Теорія економічного простору: основні підходи до визначення / О.В. Мініна // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – Хмельницький, 2012. № 6, т.1. С. 237-241.
8. Айзард У. Методы регионального анализа: введение в науку о регионах / У. Айзард. – М. : Прогресс, 1966.
9. Myrdal G. Economic theory and under-developed regions / G. Myrdal. – N.Y.: Harper & Row, 1957. P. 34.
10. Різник Н. С. Обґрунтування теорій розвитку продуктивних сил та економічної злочинності при формуванні парадигми регіонального менеджменту детінізації економіки / Н. С. Різник // Економічний форум. – Луцьк, 2012. № 1. С. 243-254.

11. Бистряков І. К. Економічний простір: аспекти методологічного визначення / І. К. Бистряков, Л. Г. Чернюк; за заг. ред. Б. М. Данилишина. – К.: РВПС України НАН України, 2006. 56 с.
12. Колосовский Н. Н. Основы экономического районирования / Н. Н. Колосовский. – М., 1958. 140 с.
13. Саушкин Ю. Г. Энергопроизводственные циклы / Ю. Г. Саушкин // Вестн. Москов. ун-та геогр. 1967. № 4. С. 67.
14. Бутко М. П., Мініна О. В. Ефективність використання нетрадиційних можливостей регіонального економічного простору в умовах поглиблення інтеграції: монографія / М. П. Бутко, О. В. Мініна. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. 344 с.
15. Batten D. Complex landscapes of spatial interaction / D. Batten // The Annals of Regional Science. 2001. V. 35.
16. Bergman E., Feser E. Industrial and Regional Clusters: Concepts and Comparative Applies/ E. Bergman, E. Feser/ URL: <http://www.rri.wvu.edu/WebBook/Bergman-Feser/chapter1.htm>.

Smerichivska S.V.

METHODOLOGICAL BASIS OF SPACE ORGANIZATION OF THE NATIONAL ECONOMY IN CONDITIONS OF GLOBALIZATION

The article analyzes the theories and paradigms of regional development and determines the possibilities of optimal development of the national economy in the conditions of globalization, since the functioning of the market system is accompanied by crisis phenomena and requires a deep scientific study of modern economic theory and practice of the crisis with the use of the latest concepts of economic development. The study of the process of formation and development of the theory of economic space, the main scientific schools and the views of leading scientists on the spatial development problem are considered, the contribution of each of them to the improvement of the simulation processes of the economic space and the design of the theory of economic space has been made. It is proved that the lack of a unified approach to the principles of the theory of economic space does not allow to begin to solve a number of practical problems of systemic formation of a single economic space of the country, and such problems raise a lot of questions of an applied nature, on which economic theory may not always give an unambiguous answer. Such issues are of course theoretical interest, but the main thing – the answers to them can contribute to the formation of an effective competitive national economy. *The aim is* to investigate the imperatives of the effective development of the locally-spatial system, taking into account its resource potential, identifying possible ways of its realization for the purpose of development of the regional economic space and providing strategic orientations and goals of socio-economic development. *The main task of the study* was the formation on this basis of anti-crisis measures for the development of the national economy in a globalized world. *The subject of the study* is theoretical positions and methodology for the formation of a polarized space with a low quality of economic space. *The methodological basis* of this research is the dialectical method of cognition, the systematic approach, the fundamental positions of economic theory and the theory of polarized space. *The obtained results* allowed to determine the necessary methodological bases for improving regional development, to emphasize the most influential trends in the theory of development of the national economy, to substantiate the conceptualization of the optimal model of development of the national economy in the conditions of globalization.

Key words: economic space, spatial development, host models, localization, shtandortnye theory, clusters, geopolitics.